

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Психолого-педагогічний факультет
Кафедра соціальної педагогіки і соціальної роботи

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри _____

Реєстраційний № _____
« ____ » _____ 20 ____ р.

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА АДАПТАЦІЯ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ, ЯКІ
ОПІНИЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ**

студентки групи ЗСПм-23
ступінь вищої освіти «магістр»
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітня програма «Соціально-педагогічна
робота з дітьми та молоддю»
Доценко Марини Сергіївни

Керівник: кандидат педагогічних наук,
доцент Василюк Т. Г.

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

_____ (підпис) (прізвище та ініціали)

Кривий Ріг – 2024

ЗАПЕВНЕННЯ

Я, Доценко Марина Сергіївна, розумію і підтримую політику Криворізького державного педагогічного університету з академічної доброчесності. Запевняю, що ця кваліфікаційна робота виконана самостійно, не містить академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації. Я не надавала і не одержувала недозволену допомогу під час підготовки цієї роботи. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело. Із чинним Положенням про запобігання та виявлення академічного плагіату в роботах здобувачів вищої освіти Криворізького державного педагогічного університету ознайомена. Чітко усвідомлюю, що в разі виявлення у кваліфікаційній роботі порушення академічної доброчесності робота не допускається до захисту або оцінюється незадовільно.

(дата)

(підпис)

Доценко Марина

(прізвище, ім'я)

Роботу виконано на кафедрі соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету, Міністерство освіти і науки України.

Захист кваліфікаційної роботи відбудеться « » _____ 2024 року об _____ годині на засіданні екзаменаційної комісії з атестації здобувачів вищої освіти зі спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, освітньо-професійної програми «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю».

Адреса: навчальний корпус № 4 Криворізького державного педагогічного університету, Дніпропетровська обл., м. Кривий Ріг, вул. Героїв АТО, буд. 79А.

Науковий керівник: Василюк Тамара Григорівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету

Рецензент: Шимко Ія Миколаївна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи Криворізького державного педагогічного університету

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. У роботі вказано наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, зазначено експериментальну базу, особистий внесок і результати апробації кваліфікаційного дослідження.

Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело _____ ()

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ	8
1.1. Соціально-педагогічна адаптація як науково-теоретична категорія	8
1.2. Сутність та зміст базових і похідних понять дослідження	13
1.3. Складні життєві обставини: класифікація у вітчизняних нормативно-правових актах	17
Висновки до розділу 1	22
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ	24
2.1. «Нова українська школа»: реформа заради дітей	24
2.2. Педагогічні технології дослідження дітей та їх родин, які опинилися в складних життєвих обставинах	27
2.3. Комплексна програма «Соціально-педагогічна адаптація дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах»	33
Висновки до розділу 2	35
ВИСНОВКИ	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	39

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає в тому, що протягом останніх років поняття «складні життєві обставини» набуло нових наукових та літературних образів. Складні геополітичні обставини (глобальна пандемія COVID-19, військова агресія росії на територію України) відіграли свою роль у розвитку і збільшені реципієнтів до яких можна застосувати поняття «складні життєві обставини». Не виключенням стала система освіти, яка є найбільшим соціально-політичним інститутом будь-якої держави і протягом тривалого часу (залежно від держави корелюється термін здобуття освіти) опікується особами, які потрапили у складні життєві обставини і їхніми родинами.

Актуалізація цієї проблеми нині постає наново, оскільки в умовах реформування загальної середньої освіти змінюються пріоритети, підходи, засоби та методи роботи зі здобувачами освіти та їх родинами. Дуже часто коли чуємо про дитину, яка потрапила у складні життєві обставини уявляємо традиційну систему роботи «дитина ↔ класний керівник ↔ соціальний педагог ↔ батьки», але ж в умовах організаційних перетворень, які нині відбуваються в галузі загальної середньої освіти ця модель хибна і потребує удосконалення.

На нашу думку адаптація особистості незалежно від індивідуальних, вікових, релігійних, етнічних, політичних чи сексуальних переконань є здебільшого предметом педагогічних наук, зокрема соціальної педагогіки. Зрозуміло, що адаптація як процес розглядається в науковій площині не лише педагогіки, а й деяких природничих наук (біологія), культури та мистецтва, охорони здоров'я, соціальних та поведінкових наук (соціологія, філософія, психологія) та інших.

В сучасній гімназії, де протягом декількох років домінує дистанційне або змішане (очно-дистанційне) здобуття освіти, а також постійно зазнають змін процеси та системи у зв'язку з реформою «Нова українська школа» процес адаптації є одночасно специфічним і динамічним. Адже він залежить

від ряду чинників та педагогічних технологій, які застосовує вчитель або соціальний педагог для досягнення позитивного результату.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційне (магістерське) дослідження виконано в рамках комплексної наукової теми, яка розробляється кафедрою соціальної педагогіки і соціальної роботи КДПУ «Соціально-педагогічні засади формування професійно орієнтованої особистості в умовах державної освітньої політики» (державний реєстраційний номер 0120U104338).

Мета дослідження полягає в теоретичному аналізі адаптації як соціально-педагогічної категорії учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Визначена мета дозволяє сформулювати наступні **завдання**:

1. Визначити науково-теоретичні основи дослідження адаптації учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах;
2. Проаналізувати сутність та зміст базових понять дослідження;
3. Охарактеризувати реформу «Нова українська школа»;
4. Розробити комплексну програму для адаптації учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах;

Об'єкт дослідження. Соціально-педагогічна адаптація.

Предмет дослідження. Адаптація учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах технологіями соціально-педагогічної роботи.

Практичне знання отриманих результатів полягає в можливості застосування на практиці визначених педагогічних технологій дослідження дітей та їх родин, які опинилися в складних життєвих обставинах, а також розробленої комплексної програми «Соціально-педагогічна адаптація дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах».

Методи дослідження. Для реалізації поставлених завдань було використано наступні методи: теоретичні – аналіз та синтез, узагальнення, систематизація; емпіричні – аналіз нормативно-правових актів,

спостереження, структурно-логічний аналіз, термінологічний аналіз, структурно-функціональний аналіз.

Особистий внесок здобувача вищої освіти. Кваліфікаційна робота для здобуття освітнього рівня магістр за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки освітньо-професійної програми «Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю» є одноосібно виконаною автором працею. Всі наукові результати одержані автором самостійно.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків до розділів, висновків до роботи, списку використаних джерел та додатків. До списку використаних джерел включено 38 найменувань, з них іноземною мовою – 1. У роботі містить 6 рисунків та 3 таблиці.

РОЗДІЛ 1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ

1.1. Соціально-педагогічна адаптація як науково-теоретична категорія

Перш за все пропонуємо розглянути адаптацію за Т. Алексєєвою, яка пропонує під адаптацією розуміти процес комплексного пристосування здобувача освіти до створених умов в освітньому середовищі задля реалізації в повній мірі якостей для подальшої діяльності в професійній сфері та суспільному житті [1]. Однак вважаємо, що це поняття не повною мірою розкриває процес адаптації, оскільки в цьому контексті адаптація розглядається комплексно і невід'ємно від освітнього середовища. На нашу думку, заклад загальної середньої освіти, а особливо гімназія, має всі необхідні умови аби забезпечити адаптації здобувачів освіти не лише під час освітнього процесу, а й в позакласній та позашкільній виховній роботі.

Методологічну базу цього дослідження складають наукові праці Безпалько О. [36], Гриневич Л. [29], Калашнікова С. [29], Капська А. [39], Лукашевич Н. [3], Москаленко В. [4], Фунтікова О. [24] тощо. Алексєєва Т. [1], Бабенко А. [23], Герасимів Т. [27], Книш А. [11], Липовська Н. [12], Попик Ю. [17], Руденко С. [6], Точило О. [11], Трубачева С. [2] та інші розглядаються у своїх доробках актуальні питання роботи з дітьми, які опинилися у складних життєвих обставинах. Досліджують освітні та педагогічні технології у соціальній сфері такі науковці як Вайнола Р. [41], Василюк Т. [46], Лисоконь І. [45], Полянничко А. [42], Размолодчикова І. [44], Савельчук І. [40], Чернякова А. [43] та інші.

Водночас, С. Трубачева стверджує, що в процесі адаптації в учня має сформуватися вміння для отримання необхідних економічних та інших знань, їх систематизації та інтерпретації в умовах сучасності з подальшим застосуванням на практиці [2, с. 754-760]. На нашу думку така варіація

адаптації містить в собі виключно економічні аспекти і не може в повній мірі зреалізувати соціальні потреби здобувачів освіти, оскільки вони мають ґрунтуватися перш за все на соціальному досвіді, а не на економічній складовій.

Якщо говорити за адаптацію, то перш за все варто окреслити взаємовідносини людини і соціуму в якому вона перебуває. Так, А. Лазурський пропонує три категорії взаємовідносин між людиною і соціумом, а саме: 1 – людина залежить від соціуму та її умов, тому адаптаційний процес є ускладнений; 2 – людині комфортно співіснувати з соціумом і адаптаційний процес відбувається у двосторонньому порядку; 3 – людина адаптується до соціуму та здійснює вплив на нього, що дозволяє реалізувати власні потреби [13].

Не можна оминати увагою ідеї Н. Лукашевич, яка пропонує чотири ознаки адаптації як механізму людської життєдіяльності в сучасному світі, а саме: 1 – формування соціальної ролі людини в суспільстві; 2 – гармонізація людини з навколишнім світом; 3 – оволодіння певним видом діяльності; 4 – оновлення соціального оточення [3, с. 173].

Також на рівні поділяє адаптацію особистості В. Москаленко. Він вважає, що є чотири рівні адаптації особистості в нових умовах: 1 – початковий рівень (усвідомлення особистістю приналежності до нової соціальної групи без встановлення нових правил та соціальних контактів); 2 – середній рівень (проявляється терпимість до нового оточення, установа правил та зобов'язань їх спільного/взаємного виконання); 3 – достатній рівень (визнання особистістю нового оточення, їх правил та спроба побудувати нові соціальні контакти враховуючи окреслені правила); 4 – високий рівень (взаємовиконання всіма учасниками соціальної групи правил, які базуються на спільних переконаннях та цінностях задля подальшої взаємодії) [4].

До індивідуальних та вікових особливостей людини як провідних чинників адаптації приходять і О. Кузнєцова. Вона робить висновок, що адаптація є багаторівневим творенням, яке залежить від ряду особливостей

людини і поділяється на три основні рівні «змістовно-особистісний, соціально-імперативний, формально-динамічний» [5, с. 138-139].

Не численні дослідження адаптації дітей до гімназій, як закладу освіти, показали, що наприклад у м. Києві понад 20% учнів важко адаптувалися до освітнього процесу та навантаження, яке було визначено враховуючи їх індивідуальні особливості. У ще 60% було визначено взаємозв'язок між фізичним розвитком, успішністю засвоєння отриманих знань та освітнім навантаженням [6, с. 59-61]. Такі аналітичні показники фактично дозволяють зробити висновок, що між адаптацією дитини в закладі освіти, а особливо гімназії як закладі нового формату, існує взаємозв'язок між різними напрямками діяльності самого учня. Тому, цілком закономірним є процес адаптації через низку засобів, які можуть застосовувати педагогічні працівники. Набір даних щодо демографічної ситуації в Україні за офіційними даними Держстату в останнє оновлювався у 2021 р. за яким [31]:

Таблиця 1.1

Набір даних щодо демографічної ситуації в Україні за 2021 р.

№ з/ч	Якісні показники	Кількісні показники	
		2020 р.	2021 р.
1	Чисельність наявного населення (за оцінкою) на кінець року	41588354	41167336
2	Середня чисельність наявного населення	41745385	41377845
3	Середня чисельність постійного населення	41575748	41208208
4	Кількість живонароджених	293457	271984
5	Міграційний приріст, скорочення населення	9316	21261
6	Кількість прибулих	435280	476925
7	Кількість вибулих	425964	455664

Джерело: складено автором на основі [31].

Цікавий соціально-психологічний контекст адаптації виводять Н. Зінокос та О. Віхрова, які стверджують, що «входження особистості у малу групу, засвоєння нею норм поведінки, відносин, що склалися у групі» [7, с. 19]. Концептуально дослідниці під малою групою розуміють колектив здобувачів

освіти, які в процесі навчання визначають та дотримуються прийнятих на рівні цього колективу суспільних норм.

А. Міщенко вважає, що успішна адаптація дитини в закладі загальної середньої освіти, зокрема гімназії, можлива виключно у тандемі з процесом соціалізації, який побудовано та скеровується сім'єю, а дисбаланс адаптації в освітньому середовищі відбувається через дорослішання та виокремлення власних поглядів, які не співпадають з батьківськими [8, с. 188-191].

На цьому етапі для подальшого дослідження звернемося до «Путівник для фахівців із соціальної роботи в таблицях і схемах» [10], в якому колективом авторів було визначено чинники, які зумовлюють складні життєві обставини. Окреслені фахівцями чинники, які зумовлюють складні життєві обставини поділимо на групи відобразимо схематично у Рис. 1.1.

Розглянувши основні чинники, які нажаль сприяють появі складних життєвих обставин перейдемо до науково-теоретичного аналізу адаптації здобувачів освіти, які перебувають у складних життєвих обставинах. Так, І. Трубавіна визначає, що на процес адаптації осіб, які потрапили у складні життєві обставини, а саме внутрішньо переміщені особи, впливає «формування нового образу життя сім'ї в нових умовах проживання, невміння визначати пріоритети розвитку для власної родини, ключових проблем, які потребують на розв'язання в першу чергу, відсутність у членів сім'ї життєвих умінь в екстремальних умовах» [9, с. 326].

На думку О. Точило та А. Книш вважають, що саме учні середньої ланки загальної середньої освіти (7-9 класи), як підлітки, є найбільш складною віковою групою для організації адаптації. На їхню думку коли підлітки опиняються у складних життєвих обставин відбувається певна криза, оскільки їх адаптивні механізми не розвинені на тому рівні, щоб долати труднощі процесу адаптації і додатково посилюються «кризовістю та критичністю» [11, с. 308].

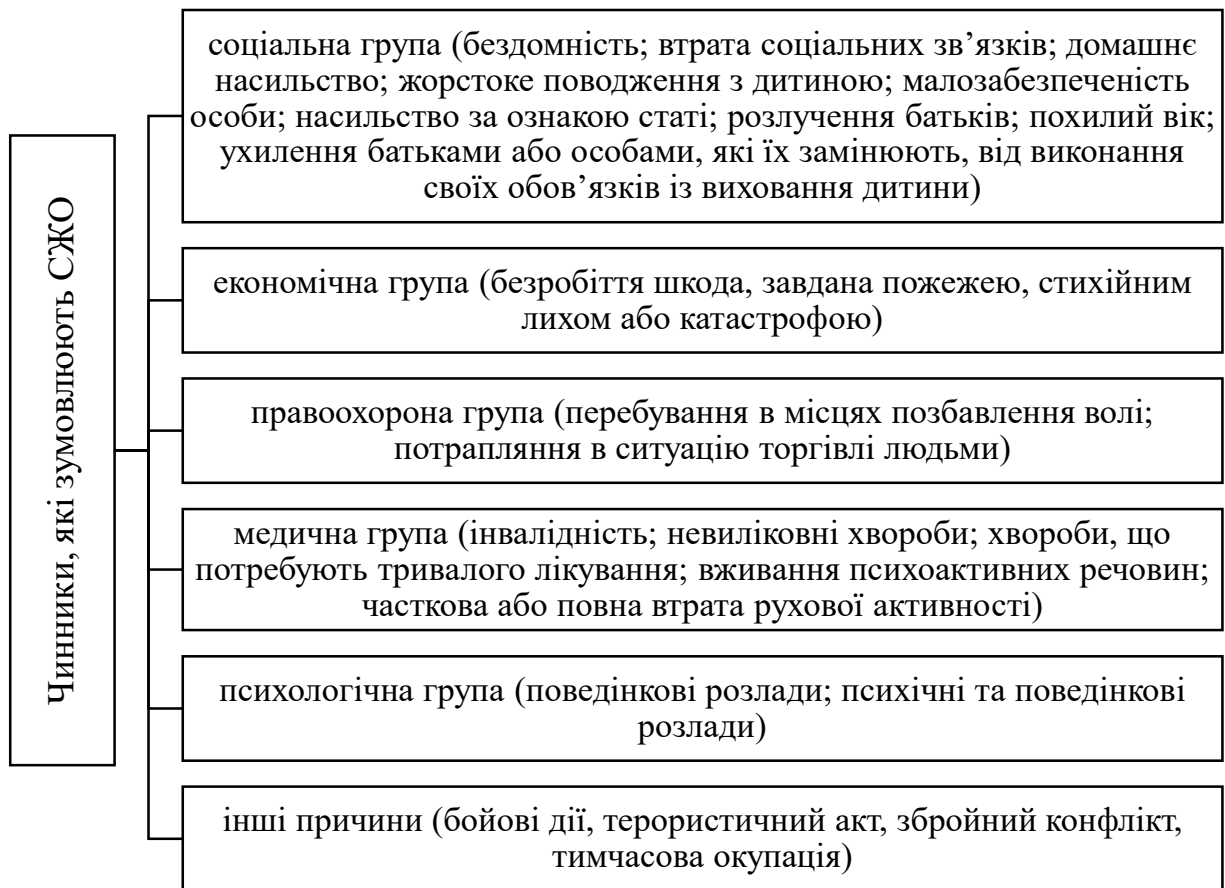

Рис. 1.1. Окреслені фахівцями чинники, які зумовлюють складні життєві обставини поділені на групи

Джерело: складено автором на основі [10].

Здебільшого у гімназіях здобувають освіти починаючи з середньої ланки загальної середньої освіти і підлітки є основною віковою групою для гімназій. Повністю підтримуємо позицію науковців [11], оскільки для підліткової вікової групи цілком закономірною є проблема вираження власного «Я» через брак соціального досвіду, дорослішання та отримання нових соціальних ролей, невідповідність фізіологічного розвитку психічному, пубертатні зміни, труднощі в комунікації з однолітками та дорослими. Тому, на нашу думку, проблема адаптації учнів гімназій, враховуючи їх вікові особливості та складні життєві обставини (не лише зовнішнього характеру, а й внутрішні переживання самого учня) посилюють необхідність пошуку універсальних соціально-педагогічних засобів та технологій.

Особливої уваги потребує теза «Показники успішної соціально-психологічної адаптації – високий соціальний статус індивіда в даному середовищі, а також його психологічна задоволеність цим середовищем загалом і його найбільш важливими для нього елементами» [12, с. 56], яку висувають К. Сахарова та Н. Липовська. На підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що дослідниці визначають характер адаптації особистості, зокрема яка перебуває у складних життєвих обставинах, через цілепокладання, а також можливість їх реалізації в умовах нового середовища. Водночас, постійність процесу адаптації особистості, в тому числі учня зі складними обставинами в освітньому середовищі гімназії, характеризується динамічністю. Тому, цілепокладання і задоволення власним «Я» в адаптації не є першочерговим на нашу думку.

Отже, адаптація є одним із аспектів процесу соціалізації, який постійно відбувається в житті кожної людини. Протягом життя кожен з нас проходить адаптаційні процеси безліч разів, особливе загострення припадає на кардинальні соціальні зміни в житті людини (розлучення батьків, перехід з початкової школи у середню, переїзд тощо). Здебільшого адаптація в науково-теоретичній площині розглядається як цілісний процес входження та пристосування особистості до нової соціальної групи та її установок. Тому, варто адаптацію розглядати як приховані можливості, які створюють умови для саморозвитку осіб, які потрапили у складні життєві обставини та їх родин. Надалі вважаємо за необхідне здійснити аналіз сутності базових та похідних понять дослідження, що буде реалізовано у підрозділі 1.2.

1.2. Сутність та зміст базових і похідних понять дослідження

Важливим аспектом будь-якого дослідження є визначення поняттєво-категорійного апарату, який складає його науково-теоретичну базу. Також . сутність та зміст базових і похідних понять дослідження дозволяють

сформулювати правильну позицію автора, а також уточнити характер дослідження (експериментальний чи теоретичний, педагогічне або соціальне тощо). Слушною є позиція І. Лисоконя, який вважає, що базове не правильне уявлення про дефініцію може призвести до руйнування міжгалузевих зв'язків та підміни базового розуміння процесів [18, с. 409-410]. Саме тому вважаємо за необхідне здійснити комплексний аналіз змісту базових і похідних понять дослідження.

До базових понять дослідження відносимо: адаптація, заклад загальної середньої освіти, інтеграція, складні життєві обставини, соціалізація та соціальна адаптація. Перш за все варто розкриття зміст поняття адаптація, яке знаходить своє відображення у різних наукових галузях і спеціальностях. Тому, систематизуємо їх у Табл. 1.2.

Таблиця 1.2

Відображення змісту поняття адаптація у різних наукових галузях і спеціальностях

<i>№</i>	<i>Джерело</i>	<i>Потрактування</i>	<i>Галузь знань</i>
1	Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. [21]	процес і результат пристосування індивіда до нових умов життєдіяльності	антропологія
2	Біологічний словник [20]	взаємозв'язок внутрішніх та зовнішніх факторів, які забезпечують існування або функціонування певного організму в цьому середовищі	біологія
3	Тлумачний словник біологічних термінів і понять [19]	процес формування окремих властивостей організму, які забезпечують його пристосування до нових умов в яких вони почали перебувати	біологія
4	Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. [21]	закономірні особливості та біологічні властивості організму, які забезпечують його нормальне функціонування під час зміни умов життєдіяльності	охорона здоров'я

5	Психіатричний енциклопедичний словник [22]	засвоєння правил соціального середовища, їх прийняття та використання	психологія
6	Конопльов В. [26, с. 9]	багаторівневий процес охарактеризований механізмами пристосування до існуючих умов з подальшим виробленням нових реакцій індивіда	психологія
7	Фурман А. [25]	процес і результат сукупності соціальних засобів та інструментів, які забезпечують пристосування особистості до нових соціальних умов	соціальна робота
8	Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. [21]	взаємодія індивіда та певної соціальної групи задля включення індивіда та прийняття ним певних умов та правил соціального середовища	соціологія

Джерело: складено автором на основі [19; 20; 21; 22; 25; 26].

Враховуючи вище зазначені підходи до потрактування поняття адаптація виникає потреба в уточненні понять соціалізація та інтеграція, щоб з'ясувати їх синонімічність або відмінність. Нам імпонує підхід до з'ясування змісту поняття інтеграція за А. Бабенко, яка під цим процесом пропонує вважати об'єднання в єдине ціле множинної кількості складових елементів [23, с. 9]. Також доречним є потрактування зі словника «Педагогіка вищої школи», де інтеграція вказана як «доцільне об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи» [24, с. 130].

Надалі розгляньмо поняття соціалізація у науковому дискурсі. Загалом соціалізація є процесом, який допомагає особистості функціонувати у суспільстві. Погоджуємось з поткратуванням за Т. Герасимів, яка вважає, що соціалізація є своєрідним інструментом формування соціальних навичок у індивіда з метою прийняття нової соціальної ролі [27, с. 159]. Отже, адаптація є базисом для соціалізації особистості (Рис. 2.1).

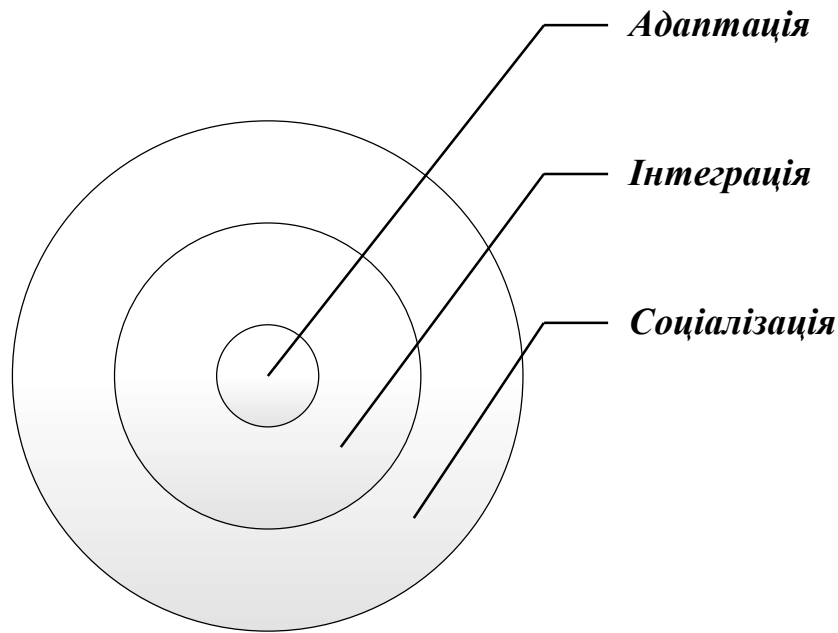

Рис. 1.2. Стадії включення особистості до суспільного життя

Джерело: складено автором.

Надалі зупинімось на аналізі поняттях пов'язаних безпосередньо з галуззю освіти, а саме – учень та гімназія.

Відповідно до Закону України «Про загальну середню освіту» учнями є «особи, зараховані до закладу загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової передвищої чи вищої освіти, які здобувають у будь-якій формі початкову, базову середню чи профільну середню освіту» [28].

Не менш важливим є визначення поняття гімназія. Однак у сучасній педагогічній літературі таке поняття зустріти можна зрідка, оскільки гімназія, школа, ліцей або академічний ліцей є різновидами закладу загальної середньої освіти. Тому, на нашу думку, *гімназією є юридична особа публічного права, яка створена задля реалізації права осіб на здобуття загальної середньої освіти на другому-третьому ступенях (середня та старша ланка шкільної освіти) враховуючи передові науково-методичні та загальнокультурні надбання.*

Наприкінці аналізу сутності та змісту базових і похідних понять дослідження здійснімо визначення дефініції складні життєві обставини. Згідно

Закону України «Про соціальні послуги» складними життєвими обставинами є події «що негативно впливають на життя, стан здоров'я та розвиток особи, функціонування сім'ї, які особа/сім'я не може подолати самостійно» [15].

На підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що в сучасній педагогічній науковій думці не існує єдиного підходу до потрактування поняття адаптація або складні життєві обставини. Різні групи дослідників з різних наукових галузей пропонують своє бачення цього феномену. Спільною рисою у всіх визначеннях цього поняття є означення процесу, який має двосторонню характеристику для подальшого спільного співіснування індивіда та суспільства. Щодо складних життєвих обставин, то у попередніх пунктах ми намагається розглянути цей феномен з теоретичної точки зору.

Саме тому у п. 1.3 спробуємо класифікувати складні життєві обставини враховуючи положення вітчизняних нормативно-правових актів.

1.3. Складні життєві обставини: класифікація у вітчизняних нормативно-правових актах

Після науково-теоретичного та термінологічного аналізу складних життєвих обставин цілком закономірним є дослідження специфіки цього феномену та його суб'єктів у контексті їх нормативно-правового закріплення. Головною проблемою визначення статусу особа, яка потрапила у складні життєві обставини є відсутність у вітчизняній нормативно-правовій базі єдиного алгоритму та підходи до визначення такого статусу, його причин. Надалі спробуємо класифікувати складні життєві обставини на підставі аналізу законодавчої бази України.

Перш за все звернімось до положень Закону України «Про соціальні послуги» [15]. В самому законі [15] окреслено, що до потенційно вразливих груп населення відносяться особи та їх родини, які через вплив окремих чинників можуть потрапити у складні життєві обставини. До основних

чинників впливу на потрапляння до категорії осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах віднесено [15]:

- бездомність;
- безробіття;
- втрата соціальних зв'язків, у тому числі під час перебування в місцях позбавлення волі;
- домашнє насильство;
- жорстоке поводження з дитиною;
- інвалідність;
- малозабезпеченість особи;
- насильство за ознакою статі;
- невиліковні хвороби, хвороби, що потребують тривалого лікування;
- поведінкові розлади у дітей через розлучення батьків;
- потрапляння в ситуацію торгівлі людьми;
- похилий вік;
- психічні та поведінкові розлади, у тому числі внаслідок вживання психоактивних речовин;
- ухилення батьками або особами, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків із виховання дитини;
- часткова або повна втрата рухової активності, пам'яті;
- шкода, завдана пожежею, стихійним лихом, катастрофою, бойовими діями, терористичним актом, тимчасовою окупацією [15].

На підставі вище викладених положень закону [15] можемо констатувати, що коли людина потрапляє в життєву ситуацію через обставини та чинники, що перелічені вище вона може отримати статус особи, яка потрапила у складні життєві обставини. Водночас, варто зауважити, що головним критерієм отримання статусу «особа, яка потрапила у складні життєві обставини» на нашу думку є неможливість людини самостійно впоратися з проблемами, які виникли.

Іншим вітчизняним нормативно-правовим актом, який може допомогти класифікувати складні життєві обставини є Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) [16], затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896. Відповідно до зазначеного документу [16] класифікують складні життєві обставини за чотирьома категоріями: 1) опікунські сім'ї або сім'ї, де батьки розлучені; 2) сім'ї діти з яких влаштовано в заклади інтернатного типу або влаштовано в інші родини; 3) сім'ї схильні до самотійної відмови від дитини; 4) сім'ї, де є члени з активним виявленням деліквентної та девіантної поведінки.

Разом з тим, родини з членами з активним проявом деліквентної та девіантної поведінки за цим нормативним актом [16] виділяють наступні соціальні групи: біженці; втрата громадянства; діти розлучені з родиною внаслідок переміщення; інвалідність; наявність інвалідності у дитини; неповні сім'ї; особи, які відбувають покарання; постраждалі від насильства; торгівля людьми; трудові мігранти тощо.

Не можна оминати увагою, що Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) [16] загалом складні життєві обставини здебільшого зорієнтований на сім'ї, які внаслідок певних обставин перебувають у процесі розлучення або батьки розлучилися, в тому числі через позбавлення волі одного з батьків, міграційні процеси або насильство. Однак, на нашу думку, цей порядок дуже вузькоспеціалізований, оскільки включає в себе дуже точкову проблематику. З точки зору соціально-педагогічної роботи втрачено цілий пласт проблем (соціалізацію, правовий нігілізм, соціальні трансформації, геополітичний контекст тощо), які можуть впливати на отримання статусу особи, яка потрапила у складні життєві обставини.

В узагальненому контексті погоджуємось з думкою Ю. Попик, який визначає, що всі особи, які на законних підставах перебувають на території України мають право на отримання соціальних послуг [17, с. 194]. На нашу думку ця ідея зреалізовується через діяльність відповідних соціальних сервісів, дипломатичних та консульських установ та спеціалізованих екстериторіальних соціальних служб. Однак не дивлячись на це до потенційних клієнтів соціальних сервісів належать як громадяни України, так і громадяни інших держав або особи без громадянства, але вважаємо, що особи, які потрапили у складні життєві обставини здебільшого є громадяни України і тому надалі будемо орієнтуватися на цей аспект.

Класифікувавши складні життєві обставини після аналізу нормативно-правових актів вітчизняної законодавчої бази вбачає потребу у окреслити перелік соціальних послуг, які можуть надаватися закладом освіти, зокрема гімназією задля сприяння вирішенню проблем, які призвели до складних життєвих обставин у життя учня або його родини. Тому, надалі врахуємо положення наказу Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. № 429 «Про затвердження Класифікатора соціальних послуг» [14]. На підставі класифікатора соціальних послуг визначимо окреслити перелік соціальних послуг, які можуть надаватися гімназією для дітей та родин, які потрапили у складні життєві обставини у Табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Перелік соціальних послуг, які можуть надаватися гімназією для дітей та родин, які потрапили у складні життєві обставини

<i>№ з/ч</i>	<i>Назва послуги</i>	<i>Короткий опис</i>	<i>Посади педагогічні працівники</i>
1	Дорадництво під час інклюзивного навчання	надання фізичної та моральної допомоги особі з інвалідністю задля реалізації її права на освіту	Соціальний педагог Практичний психолог Класний керівник Асистент вчителя
2	Медіація	досудове врегулювання конфліктної ситуації	Директор Соціальний педагог

Продовження Таблиці 1.3

3	Кар'єрне консультування	організація та проведення заходів задля допомоги у визначенні професійних схильностей	Педагог-організатор Соціальний педагог Практичний психолог Класний керівник
4	Консультування	збір та обробка інформації щодо життєвої ситуації, визначенні основних проблем, шляхів їх вирішення	Соціальний педагог Практичний психолог
5	Інформування	Надання інформації про надавачів соціальних послуг в громаді	Соціальний педагог
6	Посередництво	медіація у вирішенні конфліктних ситуацій між різними соціальними мікрогрупами (батьки, класний колектив)	Соціальний педагог Практичний психолог Класний керівник
7	Представництво	вчинення дій від імені дитини або родини, яка потрапила у складні життєві обставини у відповідних органах влади	Заступник директора з виховної роботи Соціальний педагог Практичний психолог
8	Профілактична робота	організація та проведення заходів із соціально-педагогічної профілактики (лекції, диспути, семінари, реклама)	Заступник директора з виховної роботи Педагог-організатор Соціальний педагог Практичний психолог Класний керівник
9	Соціальний супровід сім'ї	«регулярні зустрічі чи відвідування отримувача соціальної послуги з метою моніторингу виконання завдань, спрямованих на розв'язання складної життєвої ситуації отримувача»	Класний керівник Соціальний педагог

Джерело: складено автором на основі [14].

Перелічені соціальні послуги, які можуть надаватися гімназією для дітей та родин, які потрапили у складні життєві обставини визначено враховуючи соціально-педагогічну особливості функціонування системи загальної середньої освіти, а також основні напрями діяльності психологічної служби в системі освіти. Також для якісного забезпечення надання окреслених соціальних послуг в системі загальної середньої освіти нами було окреслено основних педагогічних працівників, які мають бути безпосередньо залучені вирішення складних життєвих обставин у житті дитини та/або її родини.

Висновки до розділу 1

Адаптація є складним процесом, який є невід'ємною частиною соціалізації незалежно від статі чи віку людини. Адаптаційні процеси в умовах глобальних трансформацій відбуваються постійно, а особливо враховуючи складні геополітичні обставини у яких опинилася Україна. Процес адаптації учнів гімназій в таких умовах є надскладним, оскільки адаптація відбувається нерівномірно через ряд чинників, а педагогічні працівники на жаль не можуть повною мірою реалізувати підтримку адаптаційного процесу.

За результатами дослідження було з'ясовано, що адаптація в розглядається як цілісний процес входження та пристосування особистості до нової соціальної групи та її установок. Тому, цілком логічно, що учні гімназій, які були відправлені батьками закордон у спеціальні заклади, виїхали разом з батьками до іншої країни, навчаються в дистанційному форматі, перебувають на тимчасово окупованих територіях або переживали ракетний обстріл потребують посиленого соціально-педагогічного впливу з боку педагогічних працівників. Однак, у зв'язку з розпорошеністю учнівського колективу, відсутністю універсального механізму адаптації та дистанційним навчанням допомогти нині не є можливим.

Потребує уточнення і вітчизняна законодавча база. Не дивлячись на наявні нормативно-правові акти, які мають надавати механізми визначення осіб та родин, які потрапили у складні життєві обставини на жаль єдиного документу або підходу немає, що створює додаткові перешкоди для закладів освіти, соціальних сервісів, органів місцевого самоврядування та державної влади щодо визначення таких осіб та надання їм допомоги. В межах дослідження було здійснено спробу визначити основні соціальні послуги, які можуть надаватися гімназією для дітей та родин, які потрапили у складні життєві обставини (дорадництво під час інклюзивного навчання, інформування, кар'єрне консультування, консультування, медіація, посередництво, представництво, профілактична робота, соціальний супровід сім'ї), але відсутність у нормативній базі механізмів їх реалізації з одного боку ускладнює процес допомоги, а з іншого створює додаткові можливості педагогічним працівникам реалізувати власний творчий потенціал та шукати нові соціально-педагогічні технології адаптації та сприяння вирішення складних життєвих обставин.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УЧНІВ ГІМНАЗІЇ

2.1. «Нова українська школа»: реформа заради дітей

Нова українська школа є концепцією реформування системи загальної середньої освіти, яка на жаль протягом 30 років з моменту проголошення незалежності України не здійснила трансформаційні зміни. Загальна ідея цієї концепції полягає в осучасненні змісту та форми шкільної освіти, а також її наближення до європейських норм та стандартів. До основних напрямів Нової української школи, які потребують суттєвого реформування відносять:

- впровадження ліберальних ідей задля розвитку автономії закладу освіти та його педагогічного колективу;
- впровадження на базі закладів освіти стартапів та інновацій необхідних для осучаснення змісту освіти;
- встановлення нових стандартів та результатів навчання, щоб реалізовувати потреби держави та координувати надалі підготовку фахівців у вищій школі;
- реалізації партнерських ідей всіх учасників та зацікавлених сторін освітнього процесу;
- рівномірний розподіл ресурсів необхідний для навчання, виховання та розвитку дітей.

Основними проблемами, які змусили українську владу реформувати загальну середню освіту та розробити концепцію Нової української школи стали:

- використання застарілих (іноді радянських) дидактичних засобів в освітньому процесі;
- відсутність дієвих підходів в системі загальної середньої освіти до формування в учнях гнучких навичок (soft-skills);

- втрата реального зв'язку між педагогічним колективом, учнями, батьками та громадою;
- застарілі принципи планування освітнього, вихованого, інноваційного процесів та освітнього середовища;
- застій педагогічної думки щодо необхідності індивідуального емоційного, психологічного, фізичного та інтелектуального розвитку дитини, а не просто досягнення результатів;
- нераціональне використання ресурсів навчання, виховання та розвитку.

На думку міжнародних та вітчизняних освітніх експертів у найближчій перспективі соціальне замовлення на ринку праці буде залежати не лише від рівня освіти, а й від навичок брати відповідальність за себе та команду, критично осмислювати інформацію, міжнаціонального спілкування, навчатися впродовж життя, працювати в команді, ставити цілі та вибудовувати план їх досягнення тощо [29, с. 4].

До основних компонентів Нової української школи відносять: аксіологічна складова виховного процесу; впровадження ідей педагогіки партнерства; впровадження людиноцентризму в освітній процес; зонування освітнього середовища; організаційна перебудова рівнів загальної середньої освіти; посилення мотиваційної складової педагогічних працівників; посилення фінансово-економічної складової для розвитку галузі; розвиток гнучких навичок у здобувачів освіти; розвиток системи забезпечення якості освіти [30].

Всі перелічені вище компоненти утворюють формулу Нової української школи, в основі якої покладено співпрацю з батьками та громадою, а також цифровий розвиток освіти. Схематичне відображення формула Нової української школи на рис. 2.1.

ФОРМУЛА НОВОЇ ШКОЛИ

Наскрізне застосування інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі та управлінні закладами освіти і системою освіти має стати інструментом забезпечення успіху нової української школи. Запровадження ІКТ в освітній галузі має перейти від одноразових проєктів у системний процес, який охоплює всі види діяльності. ІКТ суттєво розширюють можливості педагога, оптимізують управлінські процеси, таким чином формуючи в учня важливі для нашого сторіччя технологічні компетентності.

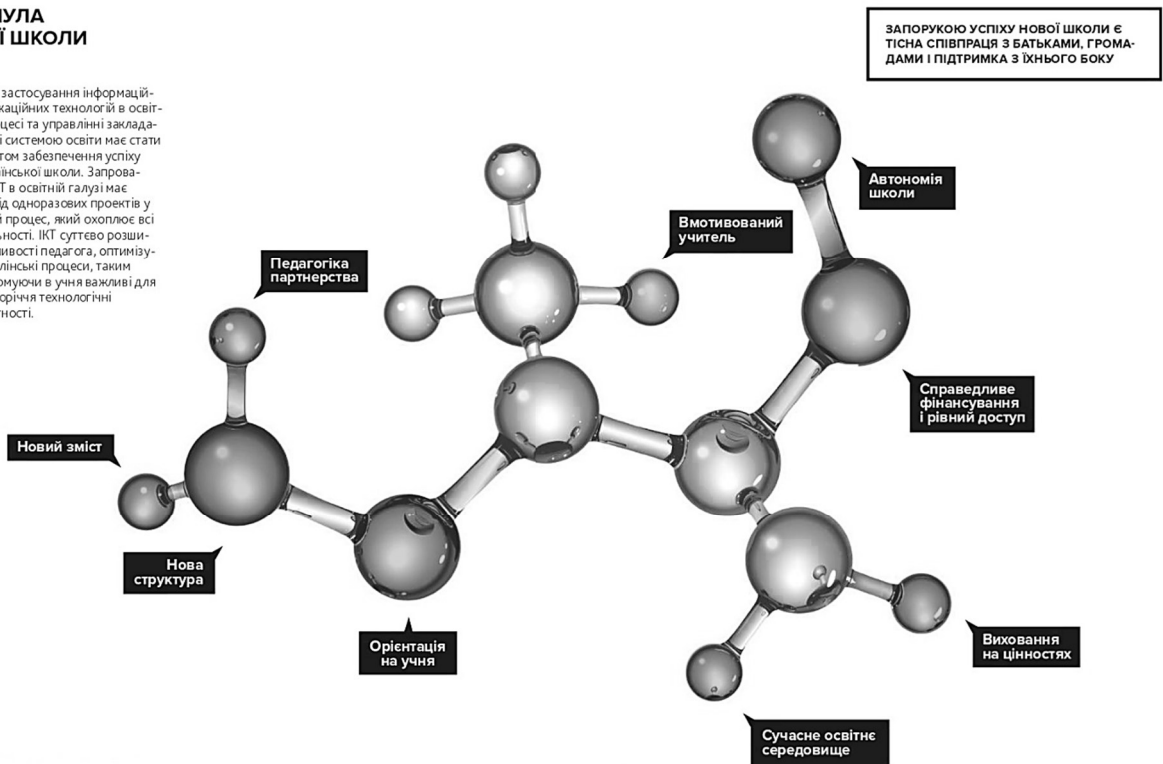

Рис. 2.1. Формула Нової української школи

Джерело: [29, с. 8-9].

Нова українська школа, як реформа, передбачена на 10 (десять) років і починаючи з 2016 р. вона поділена на 3 (три) окремі фази, які передбачають логічну послідовність дій, ресурсне забезпечення та контекст суспільно-політичних змін. Зупинімось детальніше на фазах Нової української школи:

1 - 2016-2018 рр. - впровадження елементів дистанційного навчання; впровадження елементів системи забезпечення якості освіти; децентралізація системи управління закладом освіти; заміна старих шкільних підручників на нові; зміна формату підвищення кваліфікації педагогічних працівників; на партнерській основі створено мережу опорних шкіл у невеликих громадах; осучаснення змісту навчальних програм задля зменшення обсягу навчального навантаження на дітей; проведення міжнародної перевірки якості знань PISA; розробка стандартів початкової освіти; розробка та прийняття нових нормативно-правових актів, зокрема Законів України «Про освіту» та «Про загальну середню освіту»; створення системи освітньої аналітики [29, с. 31];

2 - 2019-2022 рр. - аналіз мережі закладів освіти та їх оптимізація; осучаснення підходів до оцінювання результатів навчання у середній школі; посилення вивчення іноземних мов; розвиток забезпечення якості освіти на різних рівнях; розвиток сертифікації вчителів як системи підвищення кваліфікації; розробка професійних стандартів для педагогів (за предметами); розробка стандартів базової середньої освіти; створення мережі опорних закладів освіти для учнів 5-9 класів; створення нової системи підвищення кваліфікації керівників закладів освіти [29, с. 31-32];

3 – 2023-2029 рр. - «створення системи незалежного оцінювання професійних кваліфікацій випускників професійного профілю старшої школи»; оновлення мережі профільної школи; розвантаження бакалаврських освітніх програм за рахунок введення 12 року навчання в закладі загальної середньої освіти за рахунок впровадження предметів загальноосвітнього циклу; розробка стандартів старшої профільної школи [29, с. 32].

Важливою Новою українською школою в межах цього дослідження є адже одним із компонентів є впровадження ідей педагогіки партнерства, що мають на меті побудову принципово нових якісних взаємозв'язків між всіма учасниками освітнього процесу та зовнішніми соціальними інститутами. Тому, традиційна система роботи з дітьми та їх родинами, що опинилася у складних життєвих обставинах за моделлю «дитина ↔ класний керівник ↔ соціальний педагог ↔ батьки» неможлива і потребує надалі аналіз досвіду роботи гімназій з дітьми, які потрапили в складні життєві обставини задля напрацювання нової формули на практиці.

2.2. Педагогічні технології дослідження дітей та їх родин, які опинилися в складних життєвих обставинах

Перш за все вважаємо за необхідне визначити поняття «педагогічна технологія» в контексті розвитку освітніх, педагогічних наук та їх гуманізації.

Так, О. Лесіна та В. Телячук педагогічною технологією визначають науково обґрунтовану дидактичну систему, що передбачає досягнення позитивного результату педагогічної діяльності за умови дотримання певної послідовності дій, який передбачає розв'язання окремих цілей та спрямований на досягнення загального блага, як кінцевого результату [34].

Водночас, Л. Лук'янова після тривалого науково-теоретичного пошуку та вивчення наявних потрактувань робить висновок, що під педагогічною технологією слід розуміти сукупність прийомів, завдань і методів, як певних моделей освітнього процесу та усталений алгоритм для досягнення визначеного результату на початку, що у сукупності своїй призводять до якісних змін учасника освітнього процесу [33].

На підставі вище викладеного можемо визначити основні структурні компоненти педагогічної технології як дефініції у Рис. 2.2:

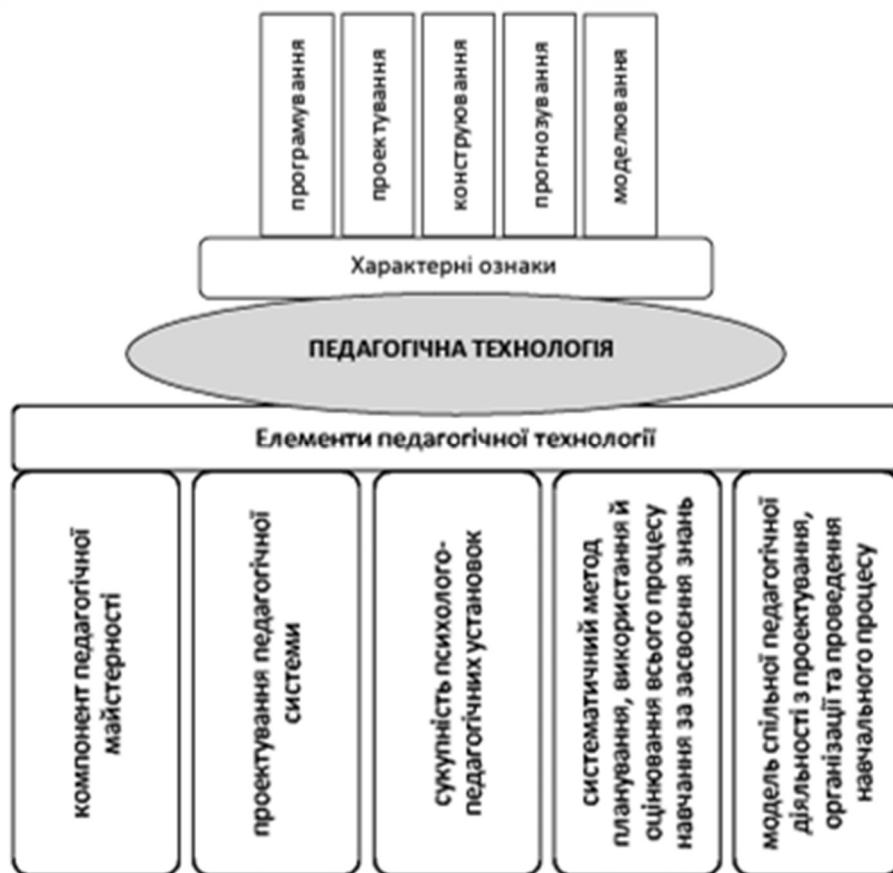

Рис. 2.2. Основні структурні компоненти педагогічної технології як дефініції

Джерело: [33].

В межах цього дослідження нам імпонує визначення за О. Лесіною та В. Телячуком, оскільки вони їх підхід до потрактування розкриває певний алгоритм, який можна застосувати в соціально-педагогічній діяльності для досягнення позитивного результату, зокрема адаптації учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах.

У нашому розумінні використання педагогічних технологій задля адаптації учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах має чітку структуру:

- взаємозв'язок між обраною педагогічною технологією та її результативністю на практиці;
- відображення мети застосування педагогічних технологій, їх зміст та орієнтація на учасників освітнього процесу;
- організаційно-методичне обґрунтування педагогічної технології, зокрема підтвердження її ефективності у науковій площині;
- прогнозування можливих результатів та корегування соціально-педагогічної діяльності задля досягнення необхідного результату;
- систематичність процесу застосування;
- створення оптимальних умов для ефективного впровадження педагогічної технології;
- універсальність, як інструмент застосування педагогічної технології незалежно від окремих чинників системи освіти.

До основних педагогічних технологій, якими може послуговувати педагогічний працівник, зокрема соціальний педагог, задля адаптації учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах можна віднести:

- *аналіз освітнього середовища гімназиста* (необхідно визначити рівень комунікативних можливостей дитини, його взаємовідносини та рівень їх сформованості з іншими учнями, рівень комунікації та готовності до навчання в гімназії через роботу з іншими педагогічними працівниками);
- *вивчення соціального середовища виховання учня* (перевірка соціально-побутових умов, вивчення фактичного стану взаємовідносин між

дитиною та батьками або особами, що їх замінюють, а також визначити рівень соціальної взаємодії дитини враховуючи рівні соціальної роботи за Т. Семигіною);

Зупинімо свою увагу на рівнях соціальної роботи за Т. Семигіною, яка пропонує 4 (чотири) рівня соціальної роботи: «індивідуальний, мікросистема, мезосистема та макросистема» [35, с. 17]. Візуалізуємо рівні соціальної роботи за Т. Семигіною з описом у Рис. 2.3.

Рис. 2.3. Візуалізація рівнів соціальної роботи за Т. Семигіною

Джерело: складено автором на основі [35, с. 17].

- визначення соціально-педагогічного портрету дитини (складання опису траєкторії побудови учнем гімназії власного «Я» використовуючи не лише художні засоби, а й орієнтацію на чинник формування та соціалізації особистості, наявний рівень знань та освітніх втрат, сформовані компетентності та укладання переліку компетентностей, якими варто оволодіти учню, який перебуває у складних життєвих обставинах враховуючи терміни та зовнішні фактори).

Окремо зауважимо, що соціально-педагогічний портрет дитини як метод роботи, зокрема адаптації учня гімназії, який потрапив у складні життєві обставини є відносним. Так, І. Поліщук задля підготовки соціально-педагогічного портрету учня/дитини, ка потребує допомоги пропонує використання уніфікованих критеріїв, які забезпечують технологічно соціальну роботу в освітньому середовищі [37, с. 12]. На нашу думку будь-які критерії для опису ситуації незалежно від моделі або підходу в соціальній та соціально-педагогічній сфері має ґрунтуватися на психоемоційних характеристиках (темперамент, характер, рівень уважності, рівень пам'ять), характеристиках соціального досвіду та рівні сформованості ціннісних орієнтацій.

- *розгляд соціального досвіду учня* (полягає у взаємодії учня, який опинився у складній життєвій ситуації зі своїм оточенням, зокрема батьками, однокласниками або педагогічним колективом, а також сприяє його соціальному та моральному вихованню задля адаптації до норм взаємодії зі своїм навколишнім оточенням. Загалом соціальний досвід учня є процес розвитку навичок комунікації, емпатії та прийняття суспільних норм функціонування у конкретній соціальній одиниці).

Методи соціально-педагогічної роботи з учнями гімназій, які потрапили у складні життєві обставини можна поділити на 3 (три) групи за О. Безпалько [36]:

- соціально-психологічні/психологічні: корекція, реабілітація, консультування, діагностика;

- соціально-педагогічні/педагогічні: спостереження, консультування, переконання, прогнозування діяльності, тренування, саморегулювання, заохочення;

- соціономічні/соціологічні: опитування, інтерв'ювання, соціологічне опитування, статистичний метод [36].

Дієвою практикою задля визначення рівня адаптації учня гімназії, який опинився у складних життєвих обставинах в освітньому середовищі, на нашу

думку, є методика запропонована Г. Тагановою задля визначення рівня ідентичності. Вище у цьому підрозділі нами було визначено педагогічні технології, які сприяють адаптації таких учнів, зокрема вивчення соціального середовища виховання учня, визначення соціально-педагогічного портрету дитини та розгляд соціального досвіду учня. Якщо проаналізувати дані педагогічні технології, то фактично вони дозволяють визначити конкретного індивіда, рівень його соціалізації, ідентифікації та проблематику, яка потребує соціально-педагогічного втручання задля її усунення або мінімізації наслідків.

Методика визначення ідентичності за Г. Тагановою [38, с. 99-103] дозволяє визначити свою унікальність та тип ідентичності на основі аналізу характеристик інших осіб враховуючи гендерний аспект. Не менш важливим у цій методиці є використання співставлення себе і запропонованих осіб, щоб знайти спільне і відіменне, а також максимально відобразити, що кожна людина не дивлячись на унікальність стикається з проблемами, які не поширеними і не поодинокими.

Можемо підсумувати, що педагогічних технології дослідження дітей та їх родин, які опинилися в складних життєвих обставинах існує багато, оскільки педагогічні науки розвиваються і науковий доробок досліджень з кожним роком збільшується. Головним критерієм підбору та використання таких педагогічних технологій у професійній діяльності має бути орієнтацію на учня, його родину та комплексний, системний підхід. Надалі розробимо комплексну програму у п. 2.3.

2.3. Комплексна програма «Соціально-педагогічна адаптація дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах»

В умовах правового режиму воєнного стану кількість учнів та їх родин, які опинилися у складних життєвих обставинах зросла у декілька разів. Тенденція до збільшення кількості сімей у складних життєвих обставинах

почала зростати з оголошенням глобальної пандемії COVID-19, оскільки саме у той період активно скорочувалась кількість робочих місць, а медико-соціальні умови призвели до зниження загальної якості життя. Нажаль система освіти нині переживає складні часи, адже очно-дистанційний формат здобуття освіти збільшує кількість викликів, які постають перед педагогами, зокрема соціальними педагогами, щодо пошуку нових оптимальних форм і методів роботи з такими сім'ями.

Розроблена авторська комплексна програма «Соціально-педагогічна адаптація дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах» передбачає застосування сучасних інноватики соціально-педагогічної діяльності з дітьми, молоддю та їх батьками на рівні громади. Мету комплексної програми можна розподілити по суб'єктам участі:

- педагогічні працівники – пошук та апробація новітніх засобів, форм, методів та технологій роботи з учнями та їх сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, щоб їх вирішити;
- батьки – надання практичного інструментарію взаємодії з різними групами осіб задля підтримки дитини та вирішення її життєвих проблем;
- громада – поліпшення загального мікроклімату в громаді та зменшення статистичних показників складних життєвих обставин;
- соціальні (соціально-педагогічні) працівники – вирішення основних проблем клієнтів через засоби, форми, методи та технології соціальної роботи, а також постійний супровід та проміжний моніторинг під час взаємодії з іншими соціальними сервісами;
- учні – розвиток комунікативної компетентності через інноваційні форми прямої комунікації непрямыми засобами задля вирішення складної ситуації та соціалізації в освітньому середовищі.

Основними принципами комплексної програми є:

- взаємодія (довіра та взаємообмін задля досягнення позитивного результату);
- людиноцентризм (клієнт як найвища цінність суспільства);

- законність (вирішення проблем законним шляхом та керуючись чинним законодавством);
- індивідуальності (врахування індивідуальних, вікових, фізіологічних та інших потреб особистості);
- комунікативність (пошук оптимальних шляхів та засобів для комунікації між всіма зацікавленими сторонами);
- системності (надання кваліфікованої допомоги на постійній основі з проміжним моніторингом результатів, соціально-педагогічним супроводом дитини та соціальним супроводом сім'ї);
- науковість (використання наукових підходів та методів до вирішення проблем).

Завданнями комплексної програми можна вважати (Рис. 2.4):

Рис. 2.4. Завдання комплексної програми «Соціально-педагогічна адаптація дітей, які опинилися в складних життєвих обставинах»

Джерело: складено автором.

Для досягнення позитивних результатів у роботі з учнями та їх сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах пропонуємо наступні заходи:

1. арт-терапевтичні практики для розвитку моторики та мислення;
2. відвідування сім'ї та проведення консультацій у неформальному середовищі;
3. ігротерапевтична діяльність для подолання тривожності та страхів в ігровому форматі;
4. індивідуальні та групові консультації з психологом;
5. освітня підтримка учнів через проведення додаткових уроків або надання додаткових завдань для кращого засвоєння пройденого навчального матеріалу;
6. тренінги з підтримки соціальних навичок.

Фактично запропонована комплексна програма є соціально-педагогічним інструментом взаємодії та соціальної адаптації дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах враховуючи можливості освітнього середовища гімназії. Основним результатом авторської програми є: навчання батьків учня та поступове їх залучення до процесу соціально-педагогічної адаптації, розкриття потенціалу учня та виведення його за звичну для нього зону комфорту, розширення партнерських зв'язків між різними освітніми інституціями та соціальними сервісами.

Висновки до розділу 2

На підставі вище викладеного можемо зробити висновок, що практичні аспекти соціально-педагогічної адаптації учнів гімназій, які потрапили у складні життєві обставини ґрунтуються на системному, комплексному, науковому підходах соціально-педагогічної сфери та професійної підтримки з боку педагогічного колективу, а за потреби і соціальних служб.

У зв'язку з численними проблемами, викликами та перешкодами, що впливають на повсякденне життя дітей їх все більше можна відносити до категорії осіб, які потрапили у складні життєві обставини. Суто технічно практичні аспекти соціально-педагогічної адаптації учнів гімназій, що потрапили в складні життєві обставини, полягають в поступовій інтеграції (включенні) таких учнів у нові процеси в освітньому середовищу задля нормалізації соціальної взаємодії та отриманні нового позитивного соціального досвіду.

Передусім успішний процес адаптації учнів, які перебувають у складних життєвих обставинах залежить від мікроклімату, який можна забезпечити через психолого-педагогічну підтримку. Така підтримка забезпечується на індивідуальному рівні, допомагаючи цим дітям впоратися з переживаннями, отримати нові емоції і адаптуватися до освітнього середовища. Тренінги, арт-терапія, бесіди про стрес і подолання негативних емоцій – це ті педагогічні технології, які зможуть допомогти учням відчутти себе частиною спільноти учнів гімназії.

На нашу думку активна участь всіх зацікавлених сторін (педагогічний колектив, батьки, соціальні і молодіжні працівники) сприятиме покращенню процесу соціально-педагогічної адаптації учнів гімназій, які потрапили в складні життєві обставини, оскільки цей процес відбуватиметься на різних рівнях, у різних середовищах та з максимальною участю. Успішна соціально-педагогічна адаптація можлива лише за умови створення позитивного мікроклімату задля розвитку емоційного інтелекту та отримання нового соціального досвіду, що сприятиме їх особистісному зростанню та включенню у суспільно-громадську діяльність.

ВИСНОВКИ

Під час дослідження ми з'ясували:

В науково-теоретичному дискурсі протягом останніх десятиліть фактично було досліджено всі аспекти адаптації, інтеграції та соціалізації як суміжних процесів. Загалом у науковій царині освітянської галузі домінує завдання створити рівні можливості для всіх дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Визначено, що ці діти можуть і переживають різноманітні труднощі (втрата батьків, насильство в родині, соціальна ізоляція, хвороби, травмуючий досвід війни тощо). Тому, більшість науковців схильні до думки, що перш за все соціально-педагогічна адаптація учнів гімназій, які потрапили у складні життєві обставини має базуватися не лише на досягненні позитивних результатів в освітньому процесі, а й на отриманні кваліфікованої психолого-педагогічної підтримки задля приведення у відповідність соціальних зв'язків дитини та сприяння поліпшенню її емоційного інтелекту.

Фактично процес соціально-педагогічної адаптації передбачає використання педагогічним колективом, зокрема соціальним педагогом, інноваційних педагогічних технологій та засобів, які сприятимуть вирішенню складних життєвих обставин, гармонізації всебічного розвитку дитини та сприянні її соціальної інтеграції. Також у цьому процесі важливо враховувати суспільно-політичні аспекти функціонування системи освіти, зокрема її реформування.

В цьому контексті доречною є концепція «Нова українська школа», яка передбачає використання гнучкого педагогічного інструментарію в освітньому процесі, підтримку творчих здібностей дітей через освітні технології, розвиток емоційного інтелекту, свободу вибору для дитини, створення умов для розвитку критичності та самокритичності. Нова українська школа є універсальною концепцією, які фактично сприяє адаптації дитини в освітньому середовищі не дивлячись на всі зовнішні та внутрішні фактори.

До головних завдань соціально-педагогії адаптації учнів гімназії, які опинилися в складних життєвих обставинах є:

- психолого-педагогічна підтримка;
- розвиток емоційного інтелекту, зокрема позитивної самооцінки;
- соціалізація;
- створення безпечного довірливого середовища в гімназії.

Комплексна програма розроблена в межах цього дослідження є соціально-педагогічним засобом для побудови взаємодії між зацікавленими сторонами та створення умов для соціальної адаптації дитини, яка перебуває в складних життєвих обставинах враховуючи ресурси закладу освіти. Основним результатом програми визначено навчання батьків учня та поступове їх залучення до процесу соціально-педагогічної адаптації, розкриття потенціалу учня гімназії та виведення його за звичну для нього зону комфорту, розширення партнерських зв'язків між різними інститутами для вирішення проблеми.

Соціально-педагогічна адаптація учнів гімназії, які потрапили в складні життєві обставини, є важливою складовою їхнього успішного всебічного розвитку та включення в суспільство, зокрема в громадську або політичну діяльність. Використання інноваційних педагогічних технологій, спрямованих на психологічну підтримку, розвиток соціальних навичок і створення безпечного довірливого освітнього середовища є основою для ефективної адаптації таких дітей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева Т. Психологічна фактори та прояви процесу адаптації студентів до навчання у вищому навчальному закладу : атореф. дис. ... канд. псих. наук. зі спец. 19.00.01. Київ. Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка, 2004. 22 с.
2. Трубачева С. Розвиток загальнонавчальних компетентностей учнів засобами проектної технології у форматі шкільного підручника. Проблеми сучасного підручника. Київ : Педагогічна думка. 2014. Вип. 14. 866 с.
3. Лукашевич Н. Виховання як елемент механізму адаптивно-розвивальної соціалізації. Соціологія виховання: короткий курс лекцій. Київ : МАУП, 1996. С. 154-180.
4. Москаленко В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. Київ : ЦУЛ, 2007. 448 с.
5. Кузнецова В. Соціальна адаптивність у осіб з різним локусом контролю. Наука і освіта. 2011. № 9. С. 136-140.
6. Неділько В., Руденко С. Вплив стану здоров'я школярів на їх навчальну успішність. Здоров'я дитини. 2014. № 2 (53). С. 59-61.
7. Зінонос Н., Віхрова О. Адаптація студентів-іноземців до вивчення природничо-математичних дисциплін у закладах вищої освіти : монографія. Кривий Ріг : Видавничий центр Криворізького національного університету, 2019. Том XIV. Випуск 1 (14) : спецвипуск «Монографія в журналі». 220 с.
8. Міщенко А. Психологічні особливості адаптації учнів 9-11 класів до умов навчання в гімназії-інтернаті для обдарованих дітей. Сучасні проблеми та перспективи розвитку психології і педагогіки : матеріали міжнародної наукової конференції, м. Київ, 1–2 грудня 2017 р. Київ : Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, 2017. 224 с.
9. Трубавіна І. Проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні як основа ведення випадку в соціальній роботі з ними. Гібридна війна на Сході України в міждисциплінарному вимірі: витоки, реалії, перспективи

реінтеграції : зб. наук. пр. Старобільськ : ДЗ «ЛНУ ім. Т. Шевченка», 2017. С. 320-342.

10. Путівник для фахівців із соціальної роботи в таблицях і схемах : навчально-методичний посібник [електронне видання] / автор. кол. О. Білько, І. Борощук, Т. Василюк, І. Лисоконь, В. Османова. Кривий Ріг : КДПУ, 2024. 39 с.

11. Точило О., Книш А. Особливості соціальної адаптації підлітків, які перебувають у складних життєвих обставинах. Наукова школа академіка Івана Зязюна у працях його соратників та учнів : матеріали VIII науково-практичної конференції 23–24 травня 2024 року. Харків : НТУ «ХПІ», 2024. 325 с.

12. Сахарова К., Липовська Н. Реадаптація дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. Дніпро, 2021. № 5. С. 54-58.

13. Ребінь Л. Феномен поваги/неповаги як соціокультурний чинник психотерапевтичної допомоги в структурно-психодинамічному підході. Методичні рекомендації щодо врахування соціокультурних чинників в теорії та практиці психотерапевтичної допомоги особистості. Київ, 2013. 117 с.

14. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг : наказ Міністерства соціальної політики України від 23.06.2020 р. № 429. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text>

15. Про соціальні послуги : закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

16. Порядок виявлення сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, надання їм соціальних послуг та здійснення соціального супроводу таких сімей (осіб) : постанова Кабінету Міністрів України від 21.11.2013 р. № 896. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-2013-%D0%BF>

17. Попик Ю. Організація діяльності інтегрованих соціальних служб і територіальних громадах. Науковий вісник УжНУ. Серія «Педагогіка, соціальна робота». 2016. Вип. 2 (39). С. 193-196.

18. Лисоконь І. Проблема формування терміносистеми інвестиційних процесів у вищій школі. Матеріали ІІ Всеукраїнської конференції молодих вчених "Молодь і наука. Практика інноваційного пошуку" 17 грудня 2020 р. Дніпро, 2020. С. 407-412.

19. Глумачний словник біологічних термінів і понять. Вилучено з: <https://subject.com.ua/biology/medical/312.html>

20. Біологічний словник. (1986). Київ: Головна редакція УРЕ (с. 244–247).

21. Пророк Н., Царенко Л., Бойко С. Адаптація, дезадаптація, розлади адаптації: питання термінології. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». 2021. № 9. С. 373-381.

22. Психиатрический энциклопедический словарь. (2003). Киев: МАУП.

23. Бабенко А. Сутність і зміст понять «інтеграція» та «інтеграційне заняття». Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. № 37. 2015. С. 9-12.

24. Педагогіка вищої школи : словник-довідник / упор. О. Фунтікова. Запоріжжя : ГУ «ЗІДМУ». 2007. 404 с.

25. Фурман А. Психодіагностика особистісної адаптованості. Тернопіль : Економічна думка, 2000. 197 с.

26. Конопльов В. Психологічна адаптація курсантів ВНЗ МВС України до діяльності підрозділів кримінальної міліції : автореф. дис.... канд. психолог. наук : 19.00.06. Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 1999. 16 с.

27. Герасимів Т. Особистість та проблеми її соціалізації. Форум права. 2009. №3. С. 156-161.

28. Про повну загальну середню освіту : закон України від 16.01.2020 р. № 463-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>

29. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / авт. кол. Гриневич Л., Елькін О., Калашнікова С., Коберник

І., Ковтунець В., Макаренко О., Малахова О., Нанаєва Т., Усатенко Г., Хобзей П., Шиян Р.; за заг. ред. М. Грищенко. Київ, 2016. 40 с.

30. Нова українська школа: порадник для вчителя / за заг. ред. Н. Бібік. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.

31. Демографічна ситуація у 2021 році. Державна служба статистики України. URL: <https://stat.gov.ua/uk/publications/demohrafichna-sytuatsiya-u-2021-rotsi>

32. Про організацію надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 р. № 587. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/587-2020-%D0%BF#Text>

33. Лук'янова Л. Екологічна освіта у професійно-технічних навчальних закладах: теоретичний і практичний аспекти : монографія. Київ : Міленіум, 2006. 252 с.

34. Сходинки творчості. Методика ТРВЗ в початковій школі / авт.-упоряд.: О. Лесіна, В. Телячук. Харків : Вид. група "Основа": "Тріада +", 2007. 112 с.

35. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с. URL: <https://cutt.ly/YMIFAx7>

36. Безпалько О. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.

37. Поліщук І. Науково-педагогічний портрет Т. Д. Дем'янюк. Нова педагогічна думка. 2019. Т. 100. № 4. С. 11-15.

38. Кляпець О., Лазоренко Б. Лепіхова Л. та інші. Методики вивчення повсякденного стресу і способів розв'язання кризових життєвих ситуацій. К. : Міленіум, 2009. 120 с.

39. Капська А., Циганенко О. Соціально-педагогічне консультування як чинник попередження конфліктів старшокласників. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 11 : Соціальна робота. Соціальна педагогіка. 2017. Вип. 23. С. 36-41.

40. Савельчук І. Підготовка соціальних працівників за сучасних умов: інноваційні тенденції. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. 2016. Вип. 1. С. 120-125.

41. Соціально-освітні доміанти професійної підготовки фахівців соціальної сфери та інклюзивної освіти : матеріали V Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції : зб. наук. праць; укладач Петровська К. 2023. Запоріжжя : БДПУ, 2023. 361 с.

42. Артюшкіна Л., Полянничко А. Сирітство в Україні як соціально-педагогічна проблема (соціально-правовий аспект). Сумський держ. педагогічний ун-т ім. А.С.Макаренка. Суми : СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2002. - 268 с.

43. Полянничко О., Чернякова А. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії аніматора з клієнтом у процесі соціокультурної діяльності. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2016. № 3. С. 320-326.

44. Tamara Vasyliuk, Iliia Lysokon, Ivanna Razmolodchykova. Professional training of specialists for children`s services. Prospective directions Of scientific and Practical activity. 2023. pp. 172-192

45. Лисоконь І. О. Клуб соціального інвестора як форма забезпечення соціальної згуртованості в закладі вищої освіти. Згуртованість суспільства в умовах воєнного стану: актуальність, виклики та шляхи їх подолання : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (м. Кривий Ріг, 16-17.05.2024 р.). Кривий Ріг : КДПУ ; Полтава : ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2024. С. 358-360.

46. Лисоконь І., Василюк Т. Технології кейс-менеджменту для соціального супроводу осіб, які постраждали від війни. Сучасні реалії та перспективи соціального виховання особистості в різних соціальних інституціях : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 220-річчю від дня заснування Університету, м. Харків, 7 листопада 2024 р. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2024. С. 163–165.